

Przesłanki i reminiscencje uchwalenia Konstytucji 3 Maja.
Uwarunkowania polityczno-prawne i kulturowe
Monografia zbiorowa pod redakcją Henryki Igiewicz i Henryka Małewskiego,
„Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2021, Tom 21A

Międzynarodowa interdyscyplinarna konferencja naukowa zorganizowana przez Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy miała na celu uczczenie 230. rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja – Ustawy Rządowej reformującej ustrój polityczny Rzeczypospolitej oraz rozszerzającej w różnym zakresie prawa obywatelskie na wszystkie stany ówczesnego państwa polsko-litewskiego. Uczestnicy obrad omówili zagadnienia związane z genezą i tradycją polskiego konstytucjonalizmu, wyprzedzającego podobne uregulowania prawno-ustrojowe w państwach cywilizacji europejskiej końca XVIII wieku. W swoich badaniach odnieśli się również do kwestii zasadniczych, jakimi były reforma oświaty nakierowanej na kształcenie społeczeństwa obywatelskiego, reforma administracyjna centralna i samorządowa. Ważną badaną kwestią było także nowa, również obywatelska, powinność zwiększania bezpieczeństwa narodowego w relacjach z mocarstwami ówczesnej Europy oraz formowanie świadomości narodowej jednoczącej mieszkańców wieloetnicznej Polski w duchu współodpowiedzialności za losy wspólnego państwa. Rozważano ponadto nad historycznym znaczeniem tego XVIII-wiecznego aktu ustrojowego dla wspólnej pamięci narodów – spadkobierców ówczesnej unii. Z tej pamięci czerpiemy dzisiaj wzorce dla współpracy współczesnych wolnych państw i narodów Europy Środkowej – jako kontynuatorów i właśnie spadkobierców tej nowoczesnej idei wolności, sprawiedliwości i mądrego współdziałania.

prof. dr hab. Zdzisław Julian Winnicki

© Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy, 2021
ISSN 1822-3915
ISBN 978-83-960441-1-2

© Akademia WSB, 2021
ISBN 978-83-66794-27-6

9 781822 391512

Rocznik SNPL, Rok 2021, Tom 21A

Przesłanki i reminiscencje uchwalenia Konstytucji 3 Maja
Uwarunkowania polityczno-prawne i kulturowe

9 781822 391512

Akademia WSB
WSB University

Przesłanki i reminiscencje uchwalenia Konstytucji 3 Maja Uwarunkowania polityczno-prawne i kulturowe

Rocznik
Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy
Rok 2021, Tom 21A

Przesłanki i reminiscencje uchwalenia Konstytucji 3 Maja

Uwarunkowania polityczno-prawne i kulturowe

Monografia zbiorowa

Redaktorzy naukowci:
Dr hab. Henryka Ilgiewicz
Prof. dr Henryk Malewski

Rocznik

Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy

Rok 2021, Tom 21A

Przesłanki i reminiscencje uchwalenia Konstytucji 3 Maja

Uwarunkowania polityczno-prawne i kulturowe

Monografia zbiorowa

Redaktorzy naukowci:
Dr hab. Henryka Ilgiewicz
Prof. dr Henryk Malewski

Rocznik

Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy

Rok 2021

Tom 21A

Wilno – Dąbrowa Górnicza 2021

Przesłanki i reminiscencje uchwalenia Konstytucji 3 Maja
Uwarunkowania polityczno-prawne i kulturowe

Monografia zbiorowa

Redaktorzy naukowci:

dr hab. Henryka Ilgiewicz, prof. dr Henryk Malewski

Recenzent:

prof. dr hab. Zdzisław Julian Winnicki

Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy
Rok 2021, Tom 21A

Kolegium Redakcyjne

Redaktor wykonawczy: dr Mirosław Szejbak

Redakcja tekstów w języku polskim: doc. dr Irena Fedorowicz

Redakcja tekstów w języku angielskim: dr Monika Pokorska-Iwaniuk

Makietowanie, projekt okładki: doc. dr Krystyna Moroz-Łapin

Na okładce: Konstytucja 3 Maja, drukarnia Michała Grölla, Warszawa 1791

logo Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy

logo Akademii WSB

Adres redakcji: rocznik@snpl.lt

Rocznik SNPL jest indeksowany w bazie danych ICI Journals Master List

© Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy, 2021

ISSN 1822-3915

ISBN 978-83-960441-1-2

© Akademia WSB, 2021

ISBN 978-83-66794-27-6

Spis treści

Wstęp	ix
Wprowadzenie	xi
PRAWNO-POLITYCZNE PRZESŁANKI I REMINISCENCJE UCHWALENIA KONSTYTUCJI 3 MAJA	1
<i>ARTUR ŁAWNICZAK</i>	
Czy Konstytucja 3 Maja była pierwszą europejską ustawą zasadniczą?.....	3
<i>ŁUKASZ MAJEWSKI, KATARZYNA NOSEK</i>	
Konstytucja 3 Maja. Próba zmiany ładu politycznego I RP – spóźniona czy za mało radykalna.....	21
<i>GRZEGORZ P. SŁOWIK, JAROSŁAW GŁUSZEK</i>	
Unia czy państwo unitarne? Dylematy twórców Konstytucji 3 Maja wobec relacji Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego	33
<i>ADAM CHAJEWSKI</i>	
Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – trwałość i dramat wypowiedzenia.....	47
EDUKACYJNE PRZESŁANKI I REMINISCENCJE UCHWALENIA KONSTYTUCJI 3 MAJA	65
<i>KATARZYNA DORMUS</i>	
Sejm Czteroletni wobec problemów oświaty i wychowania.....	67
<i>DANUTA KAMILEWICZ-RUCIŃSKA</i>	
Komisja Edukacji Narodowej i Konstytucja 3 Maja – wpływ reform na współczesną oświatę polską na Litwie	83
<i>KAROLINA WALANCIK</i>	
Prawo do edukacji w kontekście unormowań prawnych polskiego konstytucjonalizmu	103
PAMIĘĆ O UCHWALENIU KONSTYTUCJI 3 MAJA.....	115
<i>BEATA KURYŁOWICZ</i>	
Językowy obraz Konstytucji 3 Maja w mowach okolicznościowych wygłoszonych w setną rocznicę jej uchwalenia.....	117
<i>KATARZYNA KOŚCIEWICZ</i>	
Pisarze polscy wobec Konstytucji 3 Maja – echa rocznicowe 1891 roku w literaturze dokumentu osobistego	131
<i>HENRYKA ILGIEWICZ</i>	
Obchody Święta Konstytucji 3 Maja w międzywojennym Wilnie.....	147
INDEKS NAZWISK	167

Table of Contents

Editorial.....	ix
Preface.....	xi
LEGAL AND POLITICAL PREMISES AND REMINISCENCE OF THE ADOPTION OF THE CONSTITUTION OF 3 MAY	1
<i>ARTUR ŁAWNICZAK</i>	
Was the Constitution of 3 May the First in Europe?	3
<i>ŁUKASZ MAJEWSKI, KATARZYNA NOSEK</i>	
The Constitution of 3 May. An Attempt to Change the Political Order of the First Republic – Too Late or Not Radical Enough.....	21
<i>GRZEGORZ P. SŁOWIK, JAROSŁAW GŁUSZEK</i>	
Union or Unitary State? Dilemmas of the Authors of the Constitution of 3 May Towards the Relationship between the Crown and the Grand Duchy of Lithuania.....	33
<i>ADAM CHAJEWSKI</i>	
The Mutual Pledge of the Two Nations – Durability and the Drama of Termination	47
EDUCATIONAL PREMISES AND REMINISCENCE OF THE ADOPTION OF THE CONSTITUTION OF 3 MAY	65
<i>KATARZYNA DORMUS</i>	
The Great Sejm and the Issue of Education.....	67
<i>DANUTA KAMILEWICZ-RUCIŃSKA</i>	
The Commission of National Education and the Constitution of 3 May – the Influence of Reforms on Contemporary Polish Education in Lithuania.....	83
<i>KAROLINA WALANCIK</i>	
The Right to Education in the Context of the Legal Regulations of Polish Constitutionalism	103
REMEMBRANCE OF THE ADOPTION OF THE CONSTITUTION OF 3 MAY	115
<i>BEATA KURYLOWICZ</i>	
The Linguistic Image of the Constitution of 3 May in Occasional Speeches Delivered on the 100th Anniversary of Its Adoption	117
<i>KATARZYNA KOŚCIEWICZ</i>	
Polish Writers and the Constitution of 3 May – The Anniversary Echoes of 1891 in Literature of the Personal Document	131
<i>HENRYKA ILGIEWICZ</i>	
The Celebrations of the Constitution of 3 May in Interwar Wilno.....	147
INDEX OF SURNAMES.....	167
<i>Rocznik SNPL, Wilno, Litwa, 2021, T. 21A, s. vii</i>	vii

Obchody Święta Konstytucji 3 Maja w międzywojennym Wilnie

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie obchodów Święta Konstytucji 3 Maja w międzywojennym Wilnie. Będą krótko omówione takie kwestie, jak: pamięć o Konstytucji 3 Maja w czasie zaborów, próby publicznego uczczenia jej 125. rocznicy w czasie pierwszej okupacji niemieckiej, a także organizacja i przebieg obchodów tego święta po odzyskaniu niepodległości, ich organizatorzy i uczestnicy. Praca powstała na podstawie ówczesnej prasy wileńskiej. Korzystano również z materiałów archiwalnych, pamiętników i poszczególnych opracowań autorów polskich.

Pamięć o Konstytucji 3 Maja w czasie zaborów i okupacji niemieckiej

Każdy prawie naród ma w swojej historii jakąś chwilę szczególnie jasną, którą zawsze ze złością później wspomina i święci ją uroczystie. Taką piękną chwilą w dziejach Rzeczypospolitej Polskiej jest dzień 3 maja 1791 roku, dzień, w którym Sejm Wielki w Warszawie na posiedzeniu swym niemal jednogłośnie uchwalił projekt Konstytucji Państwa Polskiego, stąd miano Ustawy Rządowej 3 maja noszącej – pisano w 1919 r. w „Dzienniku Wileńskim”².

Konstytucja 3 Maja, regulująca organizację władz państwowych a także prawa i obowiązki obywateli, nadawała organizacji państwa polskiego charakter monarchii konstytucyjnej. Nie zmieniając w sposób zasadniczy charakteru państwa, w którym nadal hegemonem pozostawała szlachta, otwierała lepsze możliwości do zabezpieczenia jego bytu i niezależności. Dzięki kompromisowemu stanowisku wobec bogatego mieszczaństwa, Konstytucja 3 Maja stanowiła ważny krok w drodze do państwa typu nowożytnego,

¹ <https://orcid.org/0000-0002-4504-5638>

² Al. Jod., *Konstytucja 3 Maja*, „Dziennik Wileński”, 1919, nr 13, 3 maja, s. 1.

wskazywała także, że droga do takiego państwa nie musiała prowadzić koniecznie poprzez monarchię absolutną. Usprawnienie aparatu państwowego i reformy społeczne nie musiały być odgórnie narzucane przez absolutnego władcę, ale mogły być wprowadzane też przez tę część panującej klasy szlacheckiej, która zrozumiała ich konieczność pod wpływem ideologii Oświecenia i wzrastającego poczucia zagrożenia kraju przez agresywny absolutyzm sąsiadów³.

Jednakże nie było sądzone Konstytucji 3 Maja wejść gruntownie w życie i uratować chwiejącą się ku upadkowi Rzeczypospolitą. Przeciwno konstytucji i innym reformom skierowanym na wzmocnienie państwa zdecydowanie wystąpili konserwatywni magnaci. Wpływ miały też sąsiednie państwa zaborcze, które obawiały się, by przeprowadzone reformy nie wzmocniły państwa polskiego, dlatego wołały je zlikwidować, zanim jeszcze wzrosła jego siła militarna. Polskim siłom patriotycznym nie udało się obronić ani podjętych reform, ani państwowości. Na skutek trzech rozbiorów (1772, 1793, 1795), dokonanych przez Austrię, Prusy i Rosję, Rzeczypospolita jako państwo przestała istnieć. Los jej został w znacznym stopniu przesądzony przez własne społeczeństwo, przez usterki ustroju politycznego, który spychał państwo na skraj anarchii. Nie wystarczyło tego, czego dokonano w okresie Oświecenia dla wydzwignięcia się z upadku, czyni te zresztą cały czas spotykały się z zaciętym oporem ze strony konserwatywnych magnatów, a także budziły niepokój sąsiadów, niechętnych, by oświecona Rzeczypospolita konkurowała z ich absolutyzmem. Własne zaniedbania Polaków nie uzasadniały w żadnym stopniu postępowania rozbiorców. Przez rozbiór Polski naruszone zostały najbardziej elementarne podstawy współżycia międzynarodowego. Był on bowiem aktem bezwzględnej przemocy silniejszych sąsiadów nieliczących się z wolą mieszkańców Rzeczypospolitej⁴.

Po upadku Rzeczypospolitej dla jej mieszkańców nastały ciężkie lata zaborów i walki o niepodległość. Zaborcy, dążąc do złamania ducha polskiego narodu i jego oporu, starali się wymazać z jego pamięci wszelkie doniosłe wydarzenia, w tym pamięć o Konstytucji 3 Maja. Wzbraniano obchodów tej daty i szerzenia o niej wiedzy historycznej.

³ Gierowski Józef Andrzej, *Historia Polski 1764–1864*, Warszawa 1984, s. 83–86.

⁴ Tenże, s. 86–101.

Polskie społeczeństwo jednak nie zapomniało Konstytucji 3 Maja i wiedzę o niej przekazywało następnym pokoleniom tajnie, poprzez nielegalne kółka samokształceniowe, komplety tajnego nauczania itp. Czynieili to również patriotycznie nastawieni polscy mieszkańcy Wilna i Wileńszczyzny. Pierwszy raz publicznie uczcić 125. rocznicę Konstytucji 3 Maja w ilnianie postanowili w 1916 r., w czasie okupacji niemieckiej. W dniu 3 maja 1916 r. o godzinie 10.00 w wileńskim kościele św. Jana miało odbyć się uroczyste nabożeństwo z udziałem uczniów szkół polskich i delegacji stowarzyszeń. Świetny mówca ksiądz Jerzy Sienkiewicz miał wygłosić stosowne kazanie, a po nabożeństwie miano odśpiewać pieśń patriotyczną „Boże, coś Polskę”. Następnie w szkołach przez cały dzień miały odbyć się pogadanki na temat tego aktu historycznego. Jednak tego rodzaju uroczystości, pobudzające patriotyzm polskich mieszkańców i ich opór, nie odpowiadały interesom okupacyjnych władz niemieckich. Nadburmistrz niemiecki Pohl 2 maja 1916 r. w numerze 103. gazety „Wilnaer Zeitung” ogłosił rozporządzenie o następującej treści: *Zawiadomienie. Na podstawie niepotwierdzonych wiadomości w dniu 3 maja 1916 r. lekcje nie będą się odbywały i zostaną przeznaczone na obchody 125. Rocznicy wydania Polskiej Konstytucji z 3 Maja 1791 roku, na skutek czego dzieci zostaną zaprowadzone do kościoła. Ponieważ ze strony niemieckiej administracji szkolnej nie zostało wydane zezwolenie, takie wykorzystanie lekcji mogłoby wiązać się z ciężkimi konsekwencjami dla odpowiedzialnych kierowników. Niniejszym wyrażnie się tego zabrania*⁵.

Późnym wieczorem tego samego dnia szef niemieckiego Zarządu Cywilnego Heinrich Yorck von Wartenburg wezwał do siebie polskich przedstawicieli Stanisława Kognowickiego i Witolda Węslawskiego oraz zagroził, że o ile nabożeństwo zostanie odprawione, zostanie ukarany kler, szkoły, które przybędą na nie i wszystkie osoby obecne, w razie zaś oporu zostanie użyte wojsko. Wobec tego natychmiast zostały rozesłane zawiadomienia o odwołaniu nabożeństwa. Pomimo to z rozkazu władz okupacyjnych 3 maja przez cały dzień były zamknięte wszystkie kościoły wileńskie. Nie zostały odprawione nawet tradycyjne wieczorne nabożeństwa majowe. Społeczność polska, nie mając możliwości organizowania uroczystych obchodów, uczciła 125. rocznicę

⁵ Brensztejn Michał, *Dziennik 1915–1916*, cz. 1: rok 1915–1916, opracowanie, wstęp i przypisy Małgorzaty i Marka Przeniosło, Kielce 2015, s. 122.

Konstytucji 3 Maja, składając za pośrednictwem redakcji „Dziennika Wileńskiego” ofiary na kuchnie ludowe, organizowane dla głodujących mieszkańców miasta⁶.

Obchody Święta Konstytucji 3 Maja w latach 1919–1921

Publiczne obchody rocznic Konstytucji 3 Maja stały się możliwe dopiero po odzyskaniu niepodległości. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej na posiedzeniu w dniu 29 kwietnia 1919 r. uchwalił: „Dzień trzeci maja, jako rocznica Konstytucji 1791 roku, ustanawia się w całej Rzeczypospolitej Polskiej jako uroczyste święto narodowe po wieczne czasy”⁷.

Wilno i Wileńszczyzna, wyzwolone w kwietniu 1919 r. przez wojsko polskie spod władzy bolszewików, nie zostały wówczas włączone w skład państwa polskiego i tymczasowo były zarządzane przez generalnych komisarzy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich⁸. W planach Józefa Piłsudskiego było przewidziane odbudowanie bliskich związków z Litwą i ustanowienie federacji, a Wilno miało stać się mocnym atutem w naciskach na kowieński rząd, w celu nakłonienia go do ustanowienia wspólnoty państwowej. Nie wszyscy politycy polscy podzielali poglądy Piłsudskiego. Idei federacji byli przeciwni narodowi demokraci i wszyscy zwolennicy programu inkorporacyjnego, ale najbardziej jej sprzeciwiali się politycy litewscy, którzy nie chcieli żadnych związków z Polską. Sami polscy mieszkańcy Wilna i Wileńszczyzny, którzy w ciągu lat wojny i okupacji doświadczyli tyłu udręk, widzieli wyjście tylko w natychmiastowym i ostatecznym wcieleniu kraju do odradzającej się Polski. W możliwość porozumienia z Litwinami nie wierzył nikt. Obawiano się

⁶ Tenże, s. 121–122; Szklennik Aleksander, „*Wspomnienia o wydarzeniach w Wilnie i w kraju*”: *Dziennik*, wstęp i opracowanie Joanna Gierowska-Kałuża, cz. 1, Warszawa 2018, s. 366–367.

⁷ *Na posiedzeniu swym w dniu 29 kwietnia r. b. Sejm uchwalił*, „Dziennik Wileński”, 1919, nr 13, 3 maja, s. 1.

⁸ Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (ZCZW) – jednostka administracyjna utworzona dekretem 19 lutego 1919 r. przez Naczelnego Dowódcę Wojsk Polskich Józefa Piłsudskiego na terytorium byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, oswobodzonym przez wojsko polskie. ZCZW faktycznie przestał istnieć z chwilą zajęcia tych ziem przez bolszewików latem 1920, zaś formalnie zlikwidowano go 9 września 1920. Zob. Gierowska-Kałuża Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 60–100.

natomiast, że wszelkie prowizoryczne rozwiązania mogą odwlec lub utrudnić nastanie spokoju i ostateczne uregulowanie przyszłości Wilna i Wileńszczyzny⁹.

W Wilnie wykorzystywano każdą okazję, by zademonstrować jedność z Polską i polskim narodem. Służyły temu także obchody Święta Konstytucji 3 Maja. Tego dnia odbywały się pogadanki i recytacje w polskich szkołach, nabożeństwa w kościołach, w prasie wileńskiej ukazywały się publikacje o Konstytucji czyli Ustawie Rządowej z 3 maja 1791 r. i jej znaczeniu¹⁰. Zarazem zachęcano, za przykładem twórców konstytucji, do czynnego włączenia się do pracy na rzecz Ojczyzny. „Dziennik Wileński” zachęcał:

Dziś, gdy po stu kilkudziesięciu latach dźwignęła się z gruzów Rzeczypospolita, gdy wszyscy powołani jesteście do zbożnego dzieła odbudowy Ojczyzny, umiejmy ocenić intencje i prace wielkich twórców Konstytucji 3-go Maja, pochylmy głowy przed ich pamięcią świetlaną i wzorujmy się na nich. Niech ten entuzjazm co ich ożywiał udzieli się nam i niech będzie gwiazdą przewodnią dla nas wszystkich, na których Opatrzność zesłała to wielkie szczęście, że łaskawie dozwala nam wziąć udział duży lub mały, wydatny lub skromny, na froncie lub w głębi kraju, w świętej pracy nad dźwignięciem zmartwychwstałej Polski¹¹.

Obchody Święta Konstytucji 3 Maja w latach 1922–1939

Przedtem jednak, niż zostały urzeczywistnione dążenia polskiej ludności Wileńszczyzny do połączenia się z Polską, musieli oni przeżyć ciężki okres walk z Rosją bolszewicką i konfrontację wojenną z Republiką Litewską, a potem niepewność co do swej przyszłości w okresie tzw. Litwy Środkowej. Odetchnięto z ulgą dopiero w 1922 r., po wejściu Wileńszczyzny w skład państwa polskiego. Uchwałę o wcieleniu Wileńszczyzny do Polski podjął na posiedzeniu 20 lutego 1922 r. Sejm

⁹ Lossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, s. 41–46, 52–55; Niedziałkowska-Dobaczewska Wanda, *Wilno i Wileńszczyzna w latach 1914–1918*, Wilno 1934, s. 60; też, *Wileńszczyzna i Nowogródzyczna w latach 1920–1937: Sprawy polityczne i społeczne*, Wilno 1938, s. 10.

¹⁰ 3 maja 1791 r., „Dziennik Wileński”, 1919, nr 13, 3 maja, s. 1.

¹¹ Al. Jod., *Konstytucja 3 Maja*, „Dziennik Wileński”, 1919, nr 13, 3 maja, s. 1.

Wileński. Polski Sejm Ustawodawczy uznał to postanowienie, uchwalając 6 kwietnia 1922 r. objęcie władzy państwowej nad Ziemią Wileńską¹².

Mimo że położenie w zrujnowanym przez wojny kraju było bardzo ciężkie, wiosną 1922 r. panował w Wilnie nastrój podniosły, czego wyrazem były m. in. obchody 3 Maja. *Dziś, gdy nareszcie po tylu trudach i walkach, po długim zmaganiu się zatriumfowała idea jedności, uczcijmy godnie, w skupieniu, wielką rocznicę, która po raz pierwszy obchodzimy w wolnej zjednoczonej Ojczyźnie, w Wilnie złączonym nierozzerwalnie z Rzeczpospolitą. Tak chcieli nasi ojcowie – tak spełniliśmy ich świętą wolę* – apelowali do czytelników wydawcy „Dziennika Wileńskiego”¹³.

Uroczyste obchody Święta Konstytucji 3 Maja w 1922 r. rozpoczęły się nabożeństwem w katedrze wileńskiej w obecności władz miasta, przedstawicieli towarzystw i organizacji oświatowych, młodzieżowych, robotniczych oraz licznych wilnian. Po nabożeństwie pochód z placu Katedralnego wyruszył w stronę Ostrej Bramy. Po rozwiązaniu się pochodu jego uczestnicy zebrali się w Sali Miejskiej, gdzie wysłuchali odczytu o Konstytucji 3 Maja¹⁴.

Tego dnia odbyło się również wiele innych imprez. Na przykład w lokalu Męskiego Seminarium Nauczycielskiego przy ul. Ostrobramskiej 29 zorganizowano uroczysty wieczór, podczas którego wystąpił mieszany chór młodzieżowy i kwartet muzyków zawodowych, a w drugiej części wieczoru odegrano fragment dramatu Władysława Ludwika Anczyca *Kościuszko pod Racławicami*¹⁵.

Uroczyste obchody rocznicy Konstytucji 3 Maja odbywały się także w szkołach wileńskich. Na uroczystość w wileńskim Gimnazjum im. króla Zygmunta Augusta 3 maja 1922 r. oprócz uczniów i nauczycieli przybyli generałowie Wojska Polskiego Lucjan Żeligowski i Stefan Mokrzecki oraz były delegat rządu polskiego na Litwie Środkowej Władysław Sołtan. Uroczystość rozpoczęto od poświęcenia sztandaru gimnazjalnego z wizerunkiem Matki Boskiej Ostrobramskiej, Białym Orłem

¹² Łossowski Piotr, *Po tej i tamtej stronie Niemna: stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985, s. 166–196; Januszewska-Jurkiewicz, Joanna, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1922–1939*, wyd. drugie, Katowice 2011, s. 163–183.

¹³ *Dzień 3-go Maja*, „Dziennik Wileński”, 1922, nr 1, 3 maja, s. 3.

¹⁴ Tamże, s. 3.

¹⁵ Tamże, s. 3.

i napisem „Ojczyzna, Nauka, Cnota”. Poświęcenia sztandaru dokonał biskup Władysław Bandurski, który później wygłosił porywające przemówienie skierowane do młodzieży. Następnie na pięknie przybranym korytarzu gimnazjalnym biskup Jerzy Matulewicz (lit. Jurgis Matulaitis) w asyście księży prefektów gimnazjalnych Leopolda Chomskiego i Antoniego Czerniawskiego odprawił mszę świętą. Po zakończeniu mszy orkiestra gimnazystów odegrała hymn narodowy. Po krótkiej przerwie wszyscy uczestnicy przeszli do sali gimnazjalnej, gdzie docent Uniwersytetu Stefana Batorego Stanisław Cywiński wygłosił prelekcję o Konstytucji 3 Maja. Uroczystość zakończono występem orkiestry i chóru gimnazjalnego¹⁶.

W 1924 r. dla zorganizowania obchodów Dnia Konstytucji 3 Maja zostały powołane Komitet Honorowy i Komitet Wykonawczy. Do Komitetu Honorowego wchodził: prezydent Wilna Witold Bańkowski, kurator Wileńskiego Okręgu Szkolnego Zygmunt Gąsiorowski, biskup Kazimierz Michalkiewicz, delegat rządu Walery Roman i generał Edward Rydz-Śmigły, do Komitetu Wykonawczego: mjr Stanisław Bobiatyński, Konstanty Bukowski, Zofia Chełchowska, Marian Ciemnołoński, Romuald Czyżewski, Stanisław Jarocki, Władysław Kisłowski, komendant Zygmunt Tołpyho, Mieczysław Tomaszewski, komendant Marian Wali-góra i komisarz rządu Kazimierz Wimbor¹⁷.

Obchody Święta 3 Maja 1924 r. rozpoczęły się o godz. 9.30 uroczystą mszą w katedrze wileńskiej, którą odprawił biskup Kazimierz Michalkiewicz. Nabożeństwa poświęcone tej okazji odbyły się również w wileńskich świątyniach innych wyznań: w kościołach ewangelicko-reformowanym i ewangelicko-augsburskim, w meczecie mahometańskim, w domu modlitwy staroobrzędowców, w synagodze, kinesie karaimejskiej i soborze prawosławnym¹⁸.

Tego samego dnia o godz. 9.30 na placu Łukiskim zgromadzili się przedstawiciele władz, młodzież szkolna i akademicka, liczne organizacje społeczne, towarzystwa sportowe, formacje wojskowe. Organizacje i publiczność cywilna ustawiły się po prawej stronie placu, wojskowi – po lewej. W głębi placu stał namiot, pod którym biskup Władysław Bandurski odprawił mszę polową i wygłosił kazanie. Po nabożeństwie odbyła

¹⁶ *Uroczystość szkolna*, „Dziennik Wileński”, 1922, nr 1, 3 maja, s. 4.

¹⁷ *Dzisiejsze uroczystości*, „Słowo”, 1924, nr 100, 3 maja, s. 3.

¹⁸ Tamże, s. 3.

się defilada wojskowa ulicą Adama Mickiewicza do placu Katedralnego, po czym formacje wojskowe odeszły do koszarów, a z placu Łukiskiego w stronę placu Ratuszowego ruszył pochód poprzedzany przez czterech konnych ułanów grających na fanfarach. Za nimi podążały w porządku następującym: zakłady naukowe, młodzież akademicka, towarzystwa sportowe, związki rzemieślnicze i zawodowe, kolejowcy z orkiestrą, pracownicy poczty i telegrafu, organizacje społeczne i naukowe, Rada Miejska, Zarząd Miejski, władze wojskowe i cywilne, Senat Uniwersytetu Stefana Batorego, senatorowie i posłowie, towarzystwa dobroczynne, szkoły powszechne, szkoły zawodowe. Pochód zamykał pluton straży pożarnej, rozwiązanie pochodu nastąpiło na placu Ratuszowym¹⁹.

Wieczorem 3 maja 1924 r. na placach Łukiskim, Orzeszkowej, Katedralnym, Ratuszowym i na Zarzeczu odbyły się koncerty orkiestr wojskowych, a w teatrach – przedstawienia i uroczyste akademie. Teatr „Lutnia” z okazji Dnia Konstytucji 3 Maja dał dwa przedstawienia. O godz. 16.00 grano Lucjana Rydla *Złote więzy*, o godz. 20.00 tego samego autora – *Ostatni z Jagiellonów*. Przedstawienie wieczorne poprzedzone było przemówieniem historyka, profesora Uniwersytetu Stefana Batorego Kazimierza Chodnickiego.

W Teatrze Wielkim na Pohulance tego dnia odbyła się uroczysta akademie ku uczczeniu rocznicy Konstytucji 3 Maja, złożona z części oficjalnej i artystycznej. W części artystycznej wystąpiła orkiestra pod dyktando Jarosława Leszczyńskiego i soliści teatru: Stefan Romanowski, Józef Stępniewski (Stępniewski), Wiktoria Pastówna, którzy wykonali utwory kompozytorów polskich²⁰.

Uroczysty wieczór 3 maja 1924 r. odbył się również w Sali Miejskiej, przy ul. Ostrobramskiej 5. Zorganizowali go słuchacze Kursów Maturalnych. Wieczór zaszczylił swą obecnością biskup Władysław Bandurski. W czasie wieczoru wystąpiła orkiestra symfoniczna i soliści: Wacław Brzeziński, Wanda Hendrichówna (Hendrich, Heindrich), Jadwiga Klara Krużanka, Wiktoria Pastówna, Stefan Romanowski, Józef Stępniewski (Stępniewski), Kazimierz Vorbrodt, Roman Wraga. Wieczór zakończono zabawą taneczną²¹.

¹⁹ *Program uroczystości*, „Słowo”, 1924, nr 100, 3 maja, s. 3.

²⁰ *Teatr i muzyka*, „Słowo”, 1924, nr 100, 3 maja, s. 5.

²¹ *Wieczór uroczysty na Kursach Maturalnych*, „Słowo”, 1924, nr 100, 3 maja, s. 5.

W latach następnych kolejne rocznice Konstytucji 3 Maja obchodzono według podobnego programu, ale każdego roku pojawiały się też nowe pomysły, najczęściej inicjowane przez organizacje społeczne. Zazwyczaj w przeddzień święta narodowego w Wilnie dekorowano ulice i domy, wieczorem na placach odbywały się występy orkiestr wojskowych, gazety wileńskie drukowały program obchodu i apele organizacji wzywające swych członków do jak najliczniejszego udziału w pochodzie świątecznym, żeby w ten sposób, jak pisano w odezwie Wileńskiego Komitetu Akademickiego do polskiej młodzieży akademickiej, „zamanifestować swoją solidarność z wielką ideą państwową i narodową”²².

Obchody święta narodowego w latach późniejszych tradycyjnie rozpoczynały się rano uroczystym nabożeństwem w katedrze wileńskiej oraz mszą polową na placu Łukiskim, gdzie gromadziły się formacje wojskowe, przedstawiciele organizacji, towarzystw i związków. Po mszy odbywała się defilada wojskowa ulicą Mickiewicza do placu Katedralnego oraz pochód organizacji i związków z placu Łukiskiego do placu Ratuszowego. Jednocześnie odbywały się nabożeństwa w innych świątyniach Wilna²³.

Niektóre zmiany w obchodach zaszły w 1931 r., z powodu wielkiej powodzi, która miała miejsce w końcu kwietnia²⁴. Uroczyste nabożeństwo w dniu 3 maja odbyło się tradycyjnie w katedrze wileńskiej. Nie było jednak mszy polowej na placu Łukiskim, a wojsko defilowało na placu Orzeszkowej. Dopelnieniem tradycyjnych obchodów została akademii z okazji uczczenia 10. rocznicy powstania śląskiego, urządzona staraniem Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny w Ogrodzie Bernardyńskim²⁵.

²² *Odezwa do ogółu polskiej młodzieży akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Słowo”, 1925, nr 98, 2 maja, s. 3.

²³ *Trzeci Maj: Program obchodu*, „Słowo”, 1925, nr 97, 1 maja, s. 3; *Trzeci Maj*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 120, 3 maja, s. 1; *Obchód 3 Maja w Wilnie*, „Kurier Wileński”, 1938, nr 120, 3 maja, s. 3; *Trzeci Maj w Wilnie*, „Kurier Wileński”, 1939, nr 121, 3 maja, s. 6.

²⁴ *Nagła katastrofa powodzi na Wileńszczyźnie*, „Słowo”, 1931, nr 91, 22 kwietnia, s. 1; *Gwałtowny przybór Wilii i Wilenki zagraża miastu*, „Słowo”, 1931, nr 92, 23 kwietnia, s. 1; *Wilii wciąż jeszcze przybiera. Cielętnik zalany. Woda zbliża się do katedry*, „Słowo”, 1931, nr 93, 24 kwietnia, s. 1; *Wilii wylała się na plac katedralny*, „Słowo”, 1931, nr 94, 25 kwietnia, s. 1; *Dziś lub jutro kulminacyjny punkt powodzi. Wilia dosięgła ul. Mickiewicza. Podziemia katedry pod wodą*, „Słowo”, 1931, nr 95, 26 kwietnia, s. 1.

²⁵ *Program dzisiejszych uroczystości*, „Słowo”, 1931, nr 101, s. 3.

W 1932 r. uroczyste nabożeństwo odprawiono 3 maja o godz. 10.00 w kościele św. Kazimierza. Mszę św. celebrował biskup Kazimierz Michalkiewicz. Na mszy byli obecni przedstawiciele władz województwa i miasta, członkowie Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego, korpus oficerski z generałem Stanisławem Skwarczyńskim, przedstawiciele organizacji społecznych, delegacje związków zawodowych, korporacje akademickie i uczniowskie ze sztandarami, zastępy młodzieży szkolnej. Po nabożeństwie miała miejsce defilada wojskowa. Trybunę urządono u zbiegu ulic Tatarskiej i Mickiewicza. Na trybunie zajęli miejsce wojewoda Zygmunt Beczkowicz, generał Skwarczyński z wyższymi oficerami sztabu, wyżsi urzędnicy województwa. Przed trybuną i wzdłuż całej ulicy Mickiewicza ustawiły się liczne tłumy publiczności. Blisko godzinę defilowały jednostki piechoty, artylerii lekkiej, konnej i ciężkiej, ułanów, strzelców, za nimi formacje przysposobienia wojskowego, członkowie organizacji społecznych i związków zawodowych, harcerze²⁶.

W obchodach Świąta Konstytucji 3 Maja ważne miejsce zajmowały zawody sportowe. Po raz pierwszy wciągnięto je do programu obchodów w Wilnie w 1925 r. W godzinach popołudniowych 3 maja tego roku stowarzyszenia sportowe zorganizowały bieg okrężny (finał na ul. Arsenalskiej przed pałacem Tyszkiewiczów), bieg szosowy cyklistów (finał w parku im. generała Lucjana Żeligowskiego²⁷) oraz pokaz gimnastów Towarzystwa „Sokół” w tym samym parku²⁸.

W latach następnych program zawodów sportowych w dniu 3 maja został znacznie rozbudowany. Na przykład, w 1927 r. po uroczystym nabożeństwie w katedrze wileńskiej, defiladzie wojska i przysposobienia wojskowego, pochodzie stowarzyszeń i organizacji społecznych miała miejsce rewia młodzieży, należącej do sportowych stowarzyszeń. Młodzi

²⁶ *Rocznica 3-go Maja w Wilnie*, „Słowo”, 1932, nr 102, 5 maja, s. 2; *Rocznica Konstytucji 3 Maja w Wilnie*, „Dziennik Wileński”, 1932, nr 101, 3 maja, s. 3.

²⁷ W 1920 r. dawny Ogród Botaniczny w Wilnie, znajdujący się nieopodal Góry Zamkowej, przekształcono w Park Sportowy im. gen. L. Żeligowskiego. W pierwszej fazie były tam bieżnia, tor kolarski i boisko piłkarskie. Później park przeznaczono na potrzeby zajęć wychowania fizycznego dla młodzieży szkolnej z kilku gimnazjów. „Żeligówka” kipiała życiem i gwarem, nawet w zimie, gdy wylewano tam lodowisko. Zob. Wołkanowski Waldemar, *Cieletnik... nazwa prawie zapomniana*, <http://www.wilnoteka.lt/artykul/cieletnik-nazwa-prawie-zapomniana> [dost.: 21.08.2021].

²⁸ *Trzeci Maj: Program obchodu*, „Słowo”, 1925, nr 97, 1 maja, s. 3; *Program dzisiejszych uroczystości*, „Słowo”, 1931, 3 maja, s. 3.

sportowcy zbierali się w Ogrodzie Bernardyńskim. Stamtąd pomaszerowali ulicą Mickiewicza. Przed Bankiem Polskim sportowców witali przedstawiciele władz. Następnie rozpoczęły się zawody sportowe: bieg sztafetowy Wilno–Nowa Wilejka (start i meta w parku im. Żeligowskiego), zawody bokserskie o mistrzostwo Wilna, turniej tenisowy i popis „sokołów” w Ogrodzie Bernardyńskim, marsz harcerski 10-kilometrowy w okolicach Wilna, turniej piłki nożnej na Pióromoncie, rewia wioślarzy na Wilii, gry ruchowe w różnych punktach miasta, wyścig szosowy cyklistów (start i meta w parku im. Żeligowskiego)²⁹.

Zawody sportowe jeszcze poważniejsze miejsce w obchodach 3 maja zajęły w połowie lat 30. XX w. Z okazji święta narodowego na terenie całej Polski były organizowane „Biegi na przełaj”. Brali w nich udział członkowie klubów i stowarzyszeń sportowych, żołnierze oraz młodzież szkolna. W Wilnie za organizację „Biegów na przełaj” był odpowiedzialny Wojskowy Klub Sportowy „Śmigły”. Uczestnicy biegu byli dzieleni na cztery klasy: I. Członkowie Polskiego Związku Lekkiej Atletyki, klubów i stowarzyszeń sportowych; II. Zawodnicy wojska, Korpusu Ochrony Pogranicza, policji, Związku Strzeleckiego; III. Juniorzy i młodzież szkolna w wieku do lat szesnastu; IV. Zawodnicy, biorący udział w biegu ogrodowym. Trasa biegu dla zawodników klasy I, II, III miała długość ok. 6 km, przebiegała ulicami Syrokomli, Kościuszki, stokiem góry Trzykrzyskiej, mostkiem przez Wilenkę, nieopodal Teatru Letniego i stacji pomp, parkiem generała Żeligowskiego. Start i meta znajdowały się w Cielętniku przed koszarami 3. Batalionu Saperów. Długość trasy dla zawodników klasy IV wynosiła ok. 1,5 km, przebieg trasy: Cielętnik – Park Bernardyński – park generała Żeligowskiego – Cielętnik. Start i meta w Cielętniku. Trasy bywały szczegółowo wytyczone i obsadzone obserwatorami. Uczestnicy biegu winni byli przynieść z sobą na miejsce zbiórki świadectwo lekarskie, wystawione przez poradnię sportową ośrodka lub przez lekarzy szkolnych, wojskowych, policji. Ponadto na miejscu zbiórki oraz na trasach dyżurowali lekarze wraz z patrolami sanitarnymi. Zwycięzcy otrzymywali nagrody i dyplomy³⁰.

²⁹ 3 Maj, „Słowo”, 1927, nr 99, 1 maja, s. 2.

³⁰ *Bieg narodowy w dniu 3 maja*, „Kurier Wileński”, 1936, nr 120, 2 maja, s. 6; 3 Maj w Wilnie, „Kurier Wileński”, 1937, nr 119, 2 maja, s. 4; *Wyniki biegów narodowych 3 maja*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 121, 4 maja, s. 3.

Dzień 3 maja był także tradycyjnym dniem odznaczania zasłużonych osób. Tak w 1931 r. o godz. 13.00 w Pałacu Reprezentacyjnym miał miejsce uroczysty akt udekorowania Orderem Odrodzenia Polski i Krzyżem Zasługi szeregu zasłużonych obywateli województwa wileńskiego. Uroczystość w wielkiej sali Pałacu Reprezentacyjnego zagał wojewoda Stefan Kirtiklis. W swym przemówieniu podkreślił on zasługi odznaczonych osób na polu nauki, pracy społecznej i przysposobienia wojskowego. Następnie odczytane zostały dyplomy, po czym wojewoda wręczył odznaczenia. W imieniu udekorowanych osób głos zabrał profesor Uniwersytetu Stefana Batorego Janusz Iwaszkiewicz. Złożył on na ręce wojewody podziękowanie dla Prezydenta i Rządu Rzeczypospolitej Polskiej. Uroczystości zakończono wykonaniem wspólnego zdjęcia³¹.

Przez cały okres międzywojenny w dniu 3 maja we wszystkich wileńskich teatrach i salach koncertowych odbywały się liczne imprezy kulturalne. Przed południem urządzano akademie, koncerty i przedstawienia dla młodzieży szkolnej, w godzinach popołudniowych i wieczorowych – dla widzów dorosłych. Starano się wystawiać sztuki polskie. Na przykład 3 maja 1925 r. w Teatrze na Pohulance odbyła się premiera opery *Hrabina* Stanisława Moniuszki, w 1931 r. w Teatrze Miejskim „Lutnia” o godz. 16.00 – komedia Mariusza Maszyńskiego *Koniec i początek* w reżyserii i z udziałem Karola Wyrwicza-Wichrowskiego, o godz. 19.00 – sztuka Kazimierza Leczyckiego *Sztuba*. Wilnianie, którzy woleli spędzić wieczór świąteczny na wolnym powietrzu, mieli możliwość posłuchać koncertów wojskowych na placach wileńskich lub w Ogrodzie Bernardyńskim. Koncerty niekiedy były urozmaicane pokazem sztucznych ogni³².

W 1931 r. z okazji 140. rocznicy Konstytucji 3 Maja, oprócz innych imprez, w lokalu przy ul. Wielkiej 14 w Wilnie urządzono wystawę dzieł nadesłanych przez Związek Polskich Artystów Grafików. Otwarcie wystawy odbyło się o godz. 13.30. Zwiedzający wystawę mogli obejrzeć kilkaset wspaniałych drzeworytów, akwafort, miedziorytów, autolitogra-

³¹ *Program dzisiejszych uroczystości*, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 3; *W dniu święta państwowego*, „Słowo”, 1931, nr 102, 5 maja, s. 3.

³² *Trzeci Maj: Program obchodu*, „Słowo”, 1925, nr 97, 1 maja, s. 3; *Obchód Trzeciego Maja*, „Słowo”, 1925, nr 100, 5 maja, s. 3; *Kronika: Teatr i muzyka*, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 3; *Trzeci maj*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 120, 3 maja, s. 1; *3 Maj w Wilnie*, „Kurier Wileński”, 1939, nr 121, 3 maja, s. 6.

fii i innych dzieł graficznych. Nadesłali je na wystawę graficy warszawscy: Edmund Bartłomiejczyk, Stanisław Ostoj-Chrostowski, Tadeusz Cieślewski junior, Edward Czerwiński, Maria Dunin, Maria Dziwulska, Bogna Krasnodębska-Gardowska, Wiktoria Goryńska, Adam Herszaft, Janina Konarska, Bronisław Kopczyński, Tadeusz Kulisiewicz, Irena Mińska, Konrad Szrednicki, Zofia Stankiewicz, Maria Wolska-Berezowska, Julian Bogdanowicz, Józef Tom. Ponadto wystawiono prace nadesłane przez Władysława Bieleckiego z Wieliczki, Stanisława Jakubowskiego z Krakowa, Karola Modrała z Bydgoszczy, Wilka (Wilhelma) Osseckiego z Torunia, Józefa Pieniążka ze Lwowa. Z wileńskich artystów grafików wystawił swe akwaforty Jerzy Hoppen³³.

Dużą aktywność w organizowaniu obchodów Święta Konstytucji 3 Maja przejawiało Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich. Towarzystwo, powstałe w 1919 r. po połączeniu się Towarzystwa Oświaty Narodowej z Towarzystwem Katolickim Polskiej Oświaty Ludowej, miało na celu krzewienie i popieranie oświaty w duchu chrześcijańskim i narodowym oraz otaczanie moralną i materialną opieką kształcącej się dziatwy i młodzieży³⁴. Podstawowymi komórkami organizacyjnymi Polskiej Macierzy Szkolnej były koła powstające za zgodą Zarządu Centralnego w Wilnie i na prowincji. W r. 1925 na północno-wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej działało ponad pięćdziesiąt kół Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich³⁵. Koła zakładały i utrzymywały na obszarze swojego działania świetlice, czytelnie, biblioteki, domy ludowe i inne placówki, które stawały się ważnymi ośrodkami kulturalno-oświatowymi konkretnej dzielnicy Wilna lub miejscowości na Wileńszczyźnie³⁶.

Oprócz wielu innych czynności, koła Polskiej Macierzy Szkolnej zajmowały się urządzaniem imprez z okazji świąt kościelnych i państwowych. Szczególnym powodzeniem cieszyły się jasełka, przedstawienia

³³ *Kronika: Artyści graficy w Wilnie*, „Słowo”, 1931, nr 100, 2 maja, s. 4.

³⁴ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1594, Statut Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich, uchwalony przez Zebranie Organizacyjne w Wilnie, dn. 21 sierpnia 1919 r., zalegalizowany na zasadzie decyzji Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dn. 7 listopada 1919 r., k. 63–64.

³⁵ J. Bogusz, *Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich w Wilnie i Ziemi Wileńskiej*, [w:] *Almanach szkolnictwa Ziemi Wileńskiej 1919–1925*, Wilno 1925, s. 25–33.

³⁶ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1594, Statut Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej..., § 15–17.

sceniczne i zabawy dla dzieci urządzone podczas świąt Bożego Narodzenia oraz uroczyste obchody Święta Konstytucji 3 Maja, na które składały się odczyty, koncerty i przedstawienia amatorskie. Przykładowo, wieczorem 3 maja 1925 r. w Domu Ludowym przy ul. Zarzecze 4 Tadeusz Turkowski wygłosił odczyt o konstytucji, urozmaicił go pokazem przeżroczy. Tego samego wieczoru Koło im. Tadeusza Kościuszki Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich w Domu Ludowym przy ul. Nowa Aleja 2 zorganizowało uroczysty wieczór, w czasie którego uczestnicy wysłuchali prelekcji i oglądali przedstawienie teatralne *Posiew*. Wieczory w domach ludowych kończyły się zwykle zabawą taneczną³⁷. Poza godziwą rozrywką imprezy te służyły wyrobieniu nawyków przyzwoitego zachowania się w towarzystwie, poznaniu historii i kultury polskiej, wychowaniu w duchu patriotycznym³⁸. Ponadto dawały one okazję do zebrania środków na utrzymanie prowadzonych przez Polską Macierz Szkolną placówek oświaty ludowej³⁹.

Środki pieniężne ofiarowane przez społeczeństwo nabrały szczególnego znaczenia w latach światowego kryzysu gospodarczego. Ponieważ kryzys znacznie ograniczył dochody państwa, zredukowano wydatki z budżetu, m.in. na oświatę i kulturę. Ograniczenia te odbiły się szczególnie niekorzystnie na funkcjonowaniu tych organizacji, które były częściowo finansowane przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w tym Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich. Po zmniejszeniu poparcia finansowego musiało ono zmniejszyć liczbę kół i prowadzonych przez nie placówek prawie o połowę⁴⁰.

³⁷ Odczyt o 3 Maju, „Słowo”, 1925, nr 98, 2 maja, s. 3; *Trzeci Maj: Zarząd Koła Polskiej Macierzy Szkolnej im. T. Kościuszki zawiadamia*, „Słowo”, 1925, nr 98, 2 maja, s. 3.

³⁸ Polska Macierz Szkolna Z. W. *Sprawozdanie za rok 1929/1930*, Wilno 1930, s. 3–11; Kryńska Elwira, *Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich w okresie II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2000, nr 1–2, s. 90–91; Siedlaczek-Szwed Aleksandra, *Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej Ziemi Wileńskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria Pedagogika”, 2008, t. 17, s. 194–195.

³⁹ *Kwesta na Polską Macierz Szkolną*, „Słowo”, 1922, nr 1, 3 maja, s. 3; *Na dar Narodowy 3-go Maja*, „Słowo”, 1925, nr 98, 2 maja, s. 3.

⁴⁰ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1594, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Z. W. za rok 1930/1931*; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1594, k. 10–11, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich w Wilnie za okres od 1 kwietnia 1934 r. do 31 marca 1933 r.*, LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1594,

Utrzymanie pozostałych placówek Polskiej Macierzy Szkolnej potrzebowało wsparcia ze strony społeczeństwa. O wsparcie społeczne zabiegały również inne organizacje i stowarzyszenia, toteż zbiórka pieniędzy nie zawsze odbywała się sprawnie. Zwłaszcza niepomyślnie pod tym względem wypadł rok 1931. Podobnie jak w latach ubiegłych, kierownictwo Polskiej Macierzy Szkolnej zwracało się za pośrednictwem prasy do społeczeństwa, nawołując do uczczenia rocznicy Konstytucji 3 Maja ofiarnością powszechną na oświatę ludową⁴¹. W ramach akcji „Dar Narodowy 3 Maja” miała odbyć się uroczysta akademія w Teatrze na Pohulance, podczas której spodziewano się zebrać większą sumę pieniędzy na utrzymanie placówek Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich. W celu przyciągnięcia widzów i ofiarodawców przewidziano bogaty program, na który składały się: słowo wstępne Tadeusza Turkowskiego, deklamacja aktorów wileńskich, występ chóru „Echo” i solistki Zofii Wyłężyńskiej, przedstawienie aktu II *Młodego lasu* Jana Adolfa Hertza w wykonaniu artystów teatrów miejskich. Akademія jednak nie odbyła się z powodu przybycia znikomej liczby słuchaczy⁴².

Niepowodzenie akcji „Dar Narodowy 3 Maja” nie było skutkiem obojętności wilnian na sprawy oświaty ludowej, ale ciężkiej sytuacji w ogarniętym światowym kryzysem mieście, które jeszcze bardziej skomplikowała wielka powódź wiosenna 1931 r. Uwaga wilnian była wtedy skupiona na niesieniu pomocy ofiarom tej powodzi oraz ratowaniu zagrożonych nią obiektów, przede wszystkim katedry wileńskiej, której podziemia zostały zalane wodą, co mogło doprowadzić do osiadania fundamentów i pęknięcia ścian⁴³.

W latach następnych kierownictwo Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich, doświadczone niepowodzeniem 1931 r., wzmocniło akcję propagandową. W przeddzień święta narodowego w

k. 5, Wykaz Kół Polskiej Macierzy Szkolnej w województwie wileńskim, Wilno, dn. 9 stycznia 1936 r.; Kryńska Elwira, *Polska Macierz Szkolna...*, s. 87–90.

⁴¹ *Odezwa [Rady Nadzorczej i Centralnego Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich]*, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 2.

⁴² *Kronika: Teatr i muzyka*, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 3; *W dniu święta państwowego*, „Słowo”, 1931, nr 102, 5 maja, s. 3.

⁴³ *Akcja pomocy ofiarom powodzi*, „Słowo”, 1931, nr 96, 28 kwietnia, s. 3; *Kłęska powodzi na Ziemi Wileńskiej*, „Słowo”, 1931, nr 100, 2 maja, s. 1; *Odezwa JE Arcybiskupa Jalbrzykowskiego do wielebnego duchowieństwa i ukochanych w Chrystusie diecezjan wileńskich*, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 1; *Akcja pomocy powodziąanom*, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 3.

prasie wileńskiej ukazywały się artykuły o działalności oświatowej towarzystwa i jej znaczeniu oraz apele o wsparcie *instytucji mającej swe tradycje z czasów zaborów, która rzetelnie w owe czasy przyczyniła się do szerzenia polskości świadomej, dziś wspomaga państwo w zadaniach kulturalnych*⁴⁴. Używano też innych środków propagandowych. Na przykład 3 maja 1934 r. około godziny 11.00 ulicami Wilna przeszedł pochód propagandowy Polskiej Macierzy Szkolnej. W ślad za pochodem jechał z wolna samochód, siedzący tam studenci i skauci rozrzucali ulotki oraz zachęcali do składania ofiar na szkoły i inne placówki oświatowe⁴⁵.

Obchody rocznic Konstytucji 3 Maja odbywały się również w innych miastach Wileńszczyzny. Prasa wileńska donosiła o uroczystych nabożeństwach, defiladach wojskowych i przysposobienia wojskowego, zabawach dla młodzieży szkolnej, zawodach sportowych, koncertach i przedstawieniach w Święcianach, Wilejce, Nowej Wilejce, Mołodecznie, Postawach, Dziśnie i innych miejscowościach⁴⁶.

Podsumowanie

W okresie międzywojennym obchody Święta Narodowego 3 Maja zajmowały ważne miejsce w życiu mieszkańców Wilna i Wileńszczyzny. Organizowały je i brały w nich czynny udział władze miasta i województwa, młodzież szkolna i akademicka, liczne organizacje społeczne, sportowe, związki zawodowe, formacje wojskowe i przysposobienia wojskowego. Obchody święta narodowego tradycyjnie rozpoczynały się rano uroczystym nabożeństwem w katedrze wileńskiej oraz mszą polową na placu Łukiskim. Po mszy odbywała się defilada wojskowa ulicą A. Mickiewicza do placu Katedralnego oraz pochód organizacji i związków z placu Łukiskiego do placu Ratuszowego. Jednocześnie odbywały się nabożeństwa w świątyniach innych wyznań. Z okazji święta narodowego organizowano również zawody sportowe, akademie, odczyty, wystawy, koncerty i przedstawienia teatralne. Obchody służyły umocnieniu solidarności społecznej, wychowaniu młodzieży w duchu patriotycznym, urozmaiceniu życia kulturalnego Wilna.

⁴⁴ *Dar Narodowy w dniu 3 Maja*, „Kurier Wileński”, 1936, nr 120, 2 maja, s. 5.

⁴⁵ *Rocznica Konstytucji 3 Maja w Wilnie*, „Słowo”, 1934, nr 119, 4 maja, s. 3.

⁴⁶ *W Wilejce*, „Kurier Wileński”, 1938, nr 120, 3 maja, s. 3; *Obchody w prowincji*, „Słowo”, 1932, nr 102, 5 maja, s. 2; *Dzień 3 Maja w Wilnie i na prowincji*, „Dziennik Wileński”, 1932, nr 102, 5 maja, s. 2.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Litewskie Centralne Archiwum Państwowe, skrót: LCVA), sygn. F. 53, ap. 23, b. 1594, Sprawozdanie z działalności Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich w Wilnie za okres od 1 kwietnia 1934 r. do 31 marca 1933 r., k. 10–11.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1594, Sprawozdanie z działalności Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Z. W. za rok 1930/1931, k. 107–122.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1594, Wykaz Kół Polskiej Macierzy Szkolnej w województwie wileńskim, Wilno, dn. 9 stycznia 1936 r., k. 5.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1594, Statut Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich, uchwalony przez Zebranie Organizacyjne w Wilnie, dnia 21 sierpnia 1919 roku, zalegalizowany na zasadzie decyzji Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dn. 7 listopada 1919 r., k. 63–64.

Źródła drukowane

- Brensztejn Michał, *Dziennik 1915–1916, cz. 1: rok 1915–1916*, opracowanie, wstęp i przypisy Małgorzaty i Marka Przeniosło, Kielce 2015.
- Polska Macierz Szkolna Z. W. *Sprawozdanie za rok 1929/1930*, Wilno 1930.
- Szkleniak Aleksander, „*Wspomnienia o wydarzeniach w Wilnie i w kraju*”: *Dziennik*, wstęp i opracowanie Joanna Gierowska-Kałuża, cz. 1, Warszawa 2018.

Prasa

- 3 Maj w Wilnie, „Kurier Wileński”, 1937, nr 119, 2 maja, s. 4.
- 3 Maj w Wilnie, „Kurier Wileński”, 1939, nr 121, 3 maja, s. 6.
- 3 Maj, „Słowo”, 1927, nr 99, 1 maja, s. 2.
- 3 maja 1791 r., „Dziennik Wileński”, 1919, nr 13, 3 maja, s. 1.
- Akcja pomocy ofiarom powodzi, „Słowo”, 1931, nr 96, 28 kwietnia, s. 3.
- Akcja pomocy powodziarom, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 3.
- Al. Jod., *Konstytucja 3 Maja*, „Dziennik Wileński”, 1919, nr 13, 3 maja, s. 1.
- Bieg narodowy w dniu 3 maja, „Kurier Wileński”, 1936, nr 120, 2 maja, s. 6.
- Dar Narodowy w dniu 3 Maja, „Kurier Wileński”, 1936, nr 120, 2 maja, s. 5.
- Dzień 3 Maja w Wilnie i na prowincji, „Dziennik Wileński”, 1932, nr 102, 5 maja, s. 2.
- Dzień 3-go Maja, „Dziennik Wileński”, 1922, nr 1, 3 maja, s. 3.
- Dzisiejsze uroczystości, „Słowo”, 1924, nr 100, 3 maja, s. 3.
- Dziś lub jutro kulminacyjny punkt powodzi. Wilnia dosięgła ul. Mickiewicza. Podziemia katedry pod wodą, „Słowo”, 1931, nr 95, 26 kwietnia, s. 1.
- Gwałtowny przybór Wilii i Wilenki zagraża miastu, „Słowo”, 1931, nr 92, 23 kwietnia, s. 1.
- Kłeska powodzi na Ziemi Wileńskiej, „Słowo”, 1931, nr 100, 2 maja, s. 1.
- Kronika: Artyści graficy w Wilnie, „Słowo”, 1931, nr 100, 2 maja, s. 4.
- Kronika: Teatr i muzyka, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 3.
- Kwsta na Polską Macierz Szkolną, „Słowo”, 1922, nr 1, 3 maja, s. 3.
- Na Dar Narodowy 3-go Maja, „Słowo”, 1925, nr 98, 2 maja, s. 3.

Pamięć o uchwaleniu Konstytucji 3 Maja

- Na posiedzeniu swym w dniu 29 kwietnia r. b. Sejm uchwalil*, „Dziennik Wileński”, 1919, nr 13, 3 maja, s. 1.
- Nagła katastrofa powodzi na Wileńszczyźnie*, „Słowo”, 1931, nr 91, 22 kwietnia, s. 1.
- Obchody w prowincji*, „Słowo”, 1932, nr 102, 5 maja, s. 2.
- Obchód 3 Maja w Wilnie*, „Kurier Wileński”, 1938, nr 120, 3 maja, s. 3.
- Obchód Trzeciego Maja*, „Słowo”, 1925, nr 100, 5 maja, s. 3.
- Odczyt o 3 Maju*, „Słowo”, 1925, nr 98, 2 maja, s. 3.
- Odezwa [Rady Nadzorczej i Centralnego Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich]*, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 2.
- Odezwa do ogółu polskiej młodzieży akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Słowo”, 1925, nr 98, 2 maja, s. 3.
- Odezwa JE Arcybiskupa Jalbzykowskiego do wielbnych duchowieństwa i ukochanych w Chrystusie diecezjan wileńskich*, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 1.
- Program dzisiejszych uroczystości*, „Słowo”, 1931, nr 101, 3 maja, s. 3.
- Program uroczystości*, „Słowo”, 1924, nr 100, 3 maja, s. 3.
- Rocznica 3-go Maja w Wilnie*, „Słowo”, 1932, nr 102, 5 maja, s. 2.
- Rocznica Konstytucji 3 Maja w Wilnie*, „Słowo”, 1934, nr 119, 4 maja, s. 3.
- Teatr i muzyka*, „Słowo”, 1924, nr 100, 3 maja, s. 5.
- Trzeci Maj w Wilnie*, „Kurier Wileński”, 1939, nr 121, 3 maja, s. 6.
- Trzeci Maj*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 120, 3 maja, s. 1.
- Trzeci Maj: Program obchodu*, „Słowo”, 1925, nr 97, 1 maja, s. 3.
- Trzeci Maj: Zarząd Koła Polskiej Macierzy Szkolnej im. T. Kościuszki zawiadamia*, „Słowo”, 1925, nr 98, 2 maja, s. 3.
- Uroczystość szkolna*, „Dziennik Wileński”, 1922, nr 1, 3 maja, s. 4.
- W dniu święta państwowego*, „Słowo”, 1931, nr 102, 5 maja, s. 3.
- W Wilejce*, „Kurier Wileński”, 1938, nr 120, 3 maja, s. 3.
- Wieczór uroczysty na Kursach Maturalnych*, „Słowo”, 1924, nr 100, 3 maja, s. 5.
- Wilnia wciąż jeszcze przybiera. Cielętnik zalany. Woda zbliża się do katedry*, „Słowo”, 1931, nr 93, 24 kwietnia, s. 1.
- Wilnia wylała się na plac katedralny*, „Słowo”, 1931, nr 94, 25 kwietnia, s. 1.
- Wyniki biegów narodowych 3 maja*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 121, 4 maja, s. 3.

Opracowania

- Bogusz J., *Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich w Wilnie i Ziemi Wileńskiej*, [w:] *Almanach szkolnictwa Ziemi Wileńskiej 1919–1925*, Wilno 1925, s. 25–33.
- Gierowska-Kałuż Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003.
- Gierowski Józef Andrzej, *Historia Polski 1764–1864*, Warszawa 1984.
- Kryńska Elwira, *Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich w okresie II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2000, nr 1–2, s. 83–100.
- Łossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996.
- Łossowski Piotr, *Po tej i tamtej stronie Niemna: stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985.
- Niedziałkowska-Dobaczewska Wanda, *Wileńszczyzna i Nowogródzyczna w latach 1920–1937: Sprawy polityczne i społeczne*, Wilno 1938.

Niedziałkowska-Dobaczewska Wanda, *Wilno i Wileńszczyzna w latach 1914–1918, Wilno 1934.*

Siedlaczek-Szwed Aleksandra, *Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej Ziemi Wileńskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria Pedagogika”, 2008, t. 17, s. 189–197.

The Celebrations of the Constitution of 3 May in Interwar Wilno

Summary

During the 1921–1939 interwar period, the celebrations of the Constitution of 3 May took an important place in the life of Wilno and the Wilno region. Celebrations were organized by city and voivodeship authorities, local military formations and training groups, social and athletic organizations, and labor unions. University students and school-aged pupils took an active part in them. Traditionally, two ceremonial masses, one in Wilno cathedral, the other at Lukiszki Square started in the morning the celebration of the anniversary. Religious services in other denominations were also held at the same time. After these religious observances, a military parade would march down Adam Mickiewicz Street, followed by a procession of the organizers and other participants. Due to the national holiday, different events were organized, such as sports and academic competitions, poetry and literature readings, as well as concerts and theatre presentations. The aim of such celebrations was to instill patriotic spirit among the young generation, to strengthen social solidarity, and to diversify the cultural life of Wilno. This work was written based on the Wilno press of that time. Also, archival materials, memoirs, and the selected works of Polish authors were used.

Keywords: Wilno, the Wilno region, the Constitution of 3 May, the Constitution of 3 May national holiday

Obchody Święta Konstytucji 3 Maja w międzywojennym Wilnie

Streszczenie

W okresie międzywojennym obchody narodowego święta Konstytucji 3 Maja zajmowały ważne miejsce w życiu Wilna i Wileńszczyzny. Organizowały je i brały w nich czynny udział władze miasta i województwa, formacje wojskowe i przysposobienia wojskowego, liczne organizacje społeczne, sportowe, związki zawodowe, młodzież szkolna i akademicka. Obchody święta narodowego tradycyjnie rozpoczynały się rano uroczystym nabożeństwem w katedrze wileńskiej oraz mszą polową na placu Łukiskim. Jednocześnie odbywały się nabożeństwa w świątyniach innych wyznań. Po mszy miała miejsce defilada wojskowa ulicą Adama Mickiewicza oraz pochód organizacji i wszystkich innych uczestników. Z okazji święta narodowego organizowano również zawody sportowe,

Pamięć o uchwaleniu Konstytucji 3 Maja

akademie, odczyty, wystawy, koncerty i przedstawienia teatralne. Obchody służyły wychowywaniu młodzieży w duchu patriotycznym, umocnieniu solidarności społecznej, urozmaiceniu życia kulturalnego Wilna. Praca powstała na podstawie ówczesnej prasy wileńskiej. Korzystano również z materiałów archiwalnych, pamiętników i poszczególnych opracowań autorów polskich.

Słowa kluczowe: Wilno, Wileńszczyzna, Konstytucja 3 Maja, Święto Narodowe Trzeciego Maja